

A PÉCSI GEOGRÁFIA SZÁZ ÉVE (1923–2023)

HAJDÚ ZOLTÁN – DÖVÉNYI ZOLTÁN – AUBERT ANTAL – PAP NORBERT

HUNDRED YEARS OF THE GEOGRAPHY OF PÉCS (1923–2023)

Abstract

The study gives an overview of the geography of Pécs in the last century. Pécs was the seat of the first medieval Hungarian university, but it was only operational for a short period. The memory of the university of King Louis the Great is still alive in the city, and efforts to reorganise university life have been renewed over the centuries. This finally took place in 1923, and the Erzsébet University of Pécs Geographical Institute was founded under the leadership of Professor Gyula Prinz. The history of geography teaching and research at the university has been a turbulent one. After the difficult years of its foundation, which were marked by austerity, it was temporarily closed down during the World War II. and survived as a profile of a research institute of the Transdanubian Scientific Institute (DTI) from 1943. After the socialist turnaround, geography teacher training was organized based on college teacher training and laid the foundations for today's geography education in the university. Following the change of regime in 1990, there was a period of prosperity, with a significant expansion in the number of instructors and students. The DTI, meanwhile, has also experienced a boom in parallel, becoming the centre of a national regional research network. By the 2010s, both organisations were in crisis, from which they are seeking a way out in this centenary year.

Keywords: University of Pécs, Gyula Prinz, Zoltán Szabó Pál, Imre Bona, József Tóth

Bevezetés

A magyar geográfia képviselői 2024. március 5-én ünnepelték a pécsi egyetemi földrajzoktatás és a geográfiai kutatás kezdetének a centenáriumát. A rendezvénysorozat keretében került sor egy olyan tudományos panelre, melynek során a PTE professzorai közül többen is előadást tartottak az elmúlt 100 évről. A jelen tanulmányban a március 5-ei programon elhangzott tudománytörténeti előadások egy részének a kifejtése, részben tovább gondolása olvasható.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Földrajzi Intézete: a Prinz-korszak

Pécs joggal lehet büszke arra, hogy itt alapították meg az ország első egyetemét még 1367-ben, de annak működése még 1390 előtt megszűnt. Ezt jelzi az is, hogy Pécsnek jóval később, még a dualizmus időszakában sem sikerült újra egyetemhez jutnia, jóllehet ekkortájt három vidéki városban is alapítottak egyetemet. A Kolozsvári Egyetem 1872-es létrehozása után tervezték újabb vidéki egyetemek alapítását, és ezekben az elképzelésekben ott szerepelt Pécs is. Az egyik ötlet az volt, hogy Pécsen katolikus, Debrecenben pedig protestáns egyetemet alapítanak. Ebből ugyan nem lett semmi, viszont Debrecen 1912-ben végül kapott egyetemet. Pécs egyetemi reményeit végleg szertefoszlatta, hogy ugyanebben az évben Pozsony is egyetemi város lett.

Amit nem hozott meg a jó sors, azt meghozta a történelmi balsors: a trianoni országcsontkítással koronázó városunk is az országhatáron kívülre került, egyeteme ideiglenesen Budapesten folytatta működését, majd 1923 őszétől Pécsre került. A pozsonyi Erzsébet

Tudományegyetemen volt Földrajzi Intézet, s ennek a professzora 1918-tól Prinz Gyula (1882–1973) volt. Így az egyetem Pécsre kerülése egyúttal a geográfia meggyökerezését is jelentette városunkban.

Prinz Gyula Pécsre kerülésével az akkori magyar geográfia egyik kiemelkedő egyénisége vette kézbe a földrajztudomány ügyét az egyetemen. Prinz több szempontból is sajátos helyet foglalt el a hazai geográfiában, például professzorként ő tanított a legtöbb egyetemen, illetve egyetemi városban: Pozsony és Pécs mellett megfordult Budapesten, Kolozsváron és Szegeden is. A leghosszabb időt, 17 évet Pécsen töltött el. Ekkor alkotta meg hatalmas életműve jelentős részét, ami nem csak a geográfiát, hanem a földtudományok számos más területét is átfogta, vagy legalábbis érintette. Teljes joggal lehet őt az utolsó magyar geopolitikatörténésznek nevezni (SZEDERKÉNYI T. 1984). Nem véletlen, hogy utóbb Prinz Gyula lett a legmagasabb presztízssű földrajzi díj névadója a Pécsi Tudományegyetemen. Minden évben egy senior és egy junior kutató kapja, akik a szobra előtt mondják el ünnepi beszédüket (1. kép).

1. kép A Prinz-szobor előtt. A 2020–2021-es tanévben a két díjazott M. CSÁSZÁR ZSUZSA és SÜMEGHY DÁVID voltak
Picture 1 In front of the Prinz bust. In the 2020–2021 academic year, the two awardees were ZSUZSA M. CSÁSZÁR and DÁVID SÜMEGHY.

Forrás/Source: MÁNFALAI GYÖRGY

A Földrajzi Intézet és Szeminárium

Prinz Gyula ugyan egy régi pécsi család leszármazottja volt, 1923 őszén azonban üres kézzel és egyedül, azaz munkatársak nélkül érkezett Pécsre. Az előbbi azt jelenti, hogy jól felszerelt pozsonyi intézetét nem hozhatta magával, ottani munkatársai pedig nem jöttek vele. Így Pécsen mindent teljesen előről kellett kezdenie.

Az Erzsébet Tudományegyetem egyik legnagyobb problémája – főleg az első években – az elhelyezés szűkössége volt (2. kép). Prinz kezdetől fogva állandó küzdelmet folytatott tanszéke, majd intézete elhelyezésének javítása érdekében. Az intézet helyzete valójában csak az 1930-as évek végére konszolidálódott, amikor már volt egy kb. 2000 műből álló szakkönyvtára, valamint egy értékes és ritka térképgyűjteménye. A könyvtárba ekkor 14 hazai és hat külföldi folyóirat járt.

Nem kevés feladatot jelentett az oktatás megszervezése sem. A két világháború közötti időszakban az oktatás elsősorban a professzorok feladata volt, ezt azonban egyedül aligha tudták volna elvégezni. Így Prinz professzor már 1923-ban felvett egy tanársegédet Szabó Pál Zoltán (1901–1965) személyében, akit távozása után 1933 szeptemberében Homér Janka (1907–1987) követett.

Nagy segítséget jelenthettek az oktatásban a magántanárok, akik habilitáció révén lehetőséget kaptak egy meghatározott témakörben egyetemi előadások tartására. Egy tanszék vagy intézet szakmai színvonalát jelentős mértékben meghatározta, hogy kiket sikerült megnyerni magántanároknak. Ebből a szempontból a pécsi geográfia kimondottan jól indult, mivel Prinz Gyulának a tudományos élvonalból sikerült magántanárokat hívni.

Ezek közé tartozott Hézsér Aurél (1887–1947) is, akit már 1923-ban magántanárnak habilitáltak emberföldrajzból és egészen 1935-ig oktatott Pécsen. 1925-ben Lambrecht Kálmán (1889–1936) habilitált ösföldrajz tárgykörből, aki 1934-ben címzetes nyilvános rendkívüli egyetemi tanár lett. 1936 elején bekövetkezett halála nagy veszteség volt a Földrajzi Intézetnek is. A kitűnő geológus, Telegdi-Róth Károly (1886–1955) szintén korán, még 1926-ban lett magántanár földtörténet tárgykörből. Az ő működése sem tudott azonban kiteljesedni Pécsen, mivel rövidesen Debrecenben lett egyetemi tanár.

Akíról a magántanárok között külön is szólni kell, az báró Fejérváry Géza Gyula (1894–1932). A tüneményes tehetségű zoológust és paleontológust Prinz Gyula már 1924-ben 30 évesen habilitáltatta. Néhány évvel később már nyilvános rendkívüli egyetemi tanár az állattan tanszéken, azonban 1932 nyarán, 38 éves korában elhunyt.

2. kép A Rákóczi úti campus, mely a Prinz vezette földrajzi műhely helye volt 1923 és 1940 között
 Picture 2 The Rákóczi Street campus, which was the site of the Prinz Institute of Geography between 1923 and 1940
 Forrás/Source: képeslap, Fortepan

A földrajzi intézet nem tartozott az egyetem nagyobb szervezeti egységei közé, hallgatóinak létszáma az 1930-as évek végén 50 körül mozgott (SZABÓ P. 1940), így évfolyamonként 10-12 hallgatóval lehet számolni. Az intézetben doktori szigorlatot is lehetett tenni, s a doktori értekezések a Prinz Gyula által 1926-ban indított, Geographia Pannonica címet viselő könyvsorozatban meg is jelentek. A sorozat 1941-ben, Prinz Kolozsvárra kerülésével megszűnt, de addig 44 kiadvány kapott helyet benne.

A hallgatói létszám és a megjelent disszertációk alapján azt lehet feltételezni, hogy nagyjából minden hetedik-nyolcadik végzett hallgató doktorált is. Ez kétségtávol tisztes érték, ennek ellenére azt kell/lehet mondani, hogy az egykori Prinz tanítványok közül senki sem futott be igazán komoly karriert a magyar geográfiában.

Amivel viszont egyedülálló a Prinz intézet, hogy egykori hallgatói közül két Kossuth-díjas költő is kikerült. Takáts Gyula (1911–2008) 1929–1934 között volt az Erzsébet Tudományegyetem hallgatója, történelem-földrajz szakon végzett és Prinznél doktorált is a somogyi Nagyberekről írt disszertációjával. A másik költő Weöres Sándor (1913–1989), aki szintén történelmet és földrajzt tanult, végül azonban filozófia-esztétika szakon szerzett diplomát. Ő is doktorált, de nem földrajzból.

Prinz Gyula pécsi működésével kapcsolatban említést érdemel, hogy ő csak 1930 tavaszáig élt életvitelszerűen az egyetemi városban, ezt követően Budapesten lakott, s onnan járt le. A kortárs Fodor Ferenc szerint „Csak pár évet lakott Pécsen, azután ismét visszaköltözött Budapestre, s csak előadásai megtartására utazgatott le az egyetemre. Ez nem vált javára intézetének és a tanítványok nevelésének.” (FODOR F. 2006, 715).

Prinz Gyula mint egyetemi vezető

Prinz Gyula Pécsre kerülve már néhány év elteltével, 1926-ban megpályázta a bölcsészkar dékán posztját, de ez a próbálkozása sikertelen lett. A kudarc után Prinz évenként kereszttül nem próbálkozott egyetemi vezetői pozíció megszerzésével. Ezen a téren az 1930-as évek elején történt változás, amikor ismét célba vette a dékáni széket. Ezúttal már sikerrel, mert a kar az 1933/34-es tanévre dékánná választotta, s ezt a megbízást még a következő tanévre is elnyerte.

Prinz Gyula 1935 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, Cholnoky Jenő és Teleki Pál mellett a geográfia harmadik képviselőjeként. A két világháború között valóban ők voltak a leginkább méltóak az akadémiai tagságra. Mivel az Erzsébet Tudományegyetemen nem hemzsegték az akadémikusok, Prinz megválasztása nem csak a földrajzi intézet, hanem az egyetem presztízsét is növelhette.

1935 júniusában Prinz Gyulát egyhangúlag megválasztották az Erzsébet Tudományegyetem rektorának az 1935/36-os tanévre. Az 1935. október 7-én tartott tanévnyitón az ilyenkor szokásos rektori székfoglaló előadást Prinz egy politikai földrajzi témáról, az államterületről tartotta. Az egyetem tanévzáró ünnepségén, 1936. május 28-án Prinz egy településföldrajzi témát bontott ki, ez pedig az egyetemi város volt. Az akkori rendszernek megfelelően a következő, 1936/37-es tanévben Prinz prorectorként vett részt az egyetem vezetésében. Ezt megelőzően, még 1936 augusztusában Horthy Miklós kormányzó Prinz Gyulának „az egyetemi oktatás és a tudományos irodalom művelése terén szerzett kiváló érdemei elismerésül a Magyar Érdemrend középkeresztjét” adományozta (DÖVÉNYI Z. 2023a).

Az 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntés értelmében Észak-Erdély viszsztatért Magyarországhoz – Kolozsvárral együtt. Az akkori magyar kormányzat egyfajta presztízskérdést csinált a magyar nyelvű egyetemi oktatás minél gyorsabb újraindításából Kolozsváron. A döntés árát azonban részben három vidéki egyetem fizette meg, ahol karokat szüntettek meg. Ez az Erzsébet Tudományegyetemen a bölcsészkar felszámolását jelentette, vele együtt a földrajzi intézet megszüntetését.

Ez az intézkedés kihúzta a széket Prinz Gyula pécsi működése alól is. Mivel 1940 őszén valamennyi hazai földrajzi tanszék be volt töltve, egyetlen lehetősége Kolozsvár maradt. Pécsi munkatársai közül Homér Janka tanársegéd és Simor Ferenc magántanár tartott vele a „kincses városba.”

Földrajzi kutatások a Dunántúli Tudományos Intézetben, 1943–2023

A Prinz Gyula által vezetett Földrajzi intézetben doktorált 1926-ban, majd tanársegédként és 1932-től magántanárként szakmai nevet szerzett Szabó Pál Zoltán nem költözött Kolozsvárra, mivel már 1933 óta különböző középiskolákban tanított Szekszárdon, Szegeden és Pécsen. 1942-ben a szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem magántanára lett.

A kar elköltöztetése után szinte azonnal megkezdődött a politikai és tudományos mozgalom annak érdekében, hogy Pécs valamilyen kárpótlásban, kompenzációban részesüljön. 1941 áprilisában a Jugoszlávia elleni magyar fellépés közel hozta a háborút az országhoz és Pécshez. Magyarország belépése a Szovjetunió elleni háborúba (1941. június 27.) tovább fokozta a háborús feszültséget az országban. Az új tudományos intézet szervezési folyamata természetes módon lelassult. Hóman Bálint kultuszminiszter 1942-ben többször tárgyalta Rónai Andrással egy pécsi székhelyű kutatóintézet megalapításáról, győzködte, hogy szervezze meg, s vállalja vezetését. Rónai nem vállalta el a feladatot, a háború alatt nem kívánt Budapestről elmozdulni, s ekkor Közép-Európa érdekelte, s nem Pécs és a Dunántúl. (Rónai András személyes közlése a szerzővel az 1980-as évek közepén.) Végül Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter 1943. április 20-án kiadott 63 752/1943 számú rendeletével életre hívta a Dunántúli Tudományos Intézetet.

A DTI nehéz személyi, anyagi és infrastrukturális feltételek között 1943. április 20-án négy fővel, egy bérelt lakásban, formálisan az egyetem keretén belül kezdte meg működését. 1955-ben az MTA kutató hálózatának részévé vált. Vezetését Szabó Pál Zoltán vállalta el. A feltételek nem kecsegtettek sem gyors sikerrel, sem pedig azonnali kiemelkedő tudományos eredményekkel.

Az önálló intézet életében jelentős módosulásokat hoztak az igazgatóváltások, már csak az új igazgatók szakmai karaktere és elkötelezettségei okán is (Szabó Pál Zoltán 1943–1965, geográfus; Babics András 1965–1972, történész; Bihari Ottó 1972–1983, jogász). A Regionális Kutatások Központja (RKK) létrejöttével a DTI betagozódott a szélesebb hálózatba. Főigazgatóként Enyedi György (1983–1991) közgazdász–geográfus, Illés Iván (1991–1997) közgazdász, Horváth Gyula (1997–2011) közgazdász vezette az új hálózatot. A KRTK létrehozása, a székhely Budapestre kerülése, majd a hálózat leválasztása az MTA irányítása alól újabb jelentős változásokat hozott.

A geográfus igazgató „fazont szab”, s meghatározza a földrajzi kutatások jellegét, 1943–1965

Szabó Pál Zoltán már 1940-ben gondolkodott önálló tudományos intézet létrehozásáról (Balkán Intézet, Délvidéki Intézet). A DTI megalapításától kezdve hatalmas szervező munkával, a szinte lehetetlen körülmények között tartotta működőképes állapotban az intézetet. 1943–1945 között az intézet szervezési munkálatai kötötték le igazgatóként az erejét, még korábbi kutatási eredményeit publikálta, elsősorban a Balkán politikai földrajzát elemezve. Kezdetben Balkán-kutató intézetként fogalmazta meg a DTI profilját. E mellett Pécs, Baranya megye, a Mecsek, a Dél-Dunántúl, a Dunántúl is helyet kapott a kutatásokban. Első tudományos munkatársa Hegedűs Lajos (1908–1958) nyelvész, a második történész Babics András (1906–1984) lett, akit ő hívott haza Kolozsvárról.

1944-ben politikai fordulatot hajtott végre a korábban többek által fajvédőnek tekintett igazgató, aki már az év decemberében az MKP tagja és pécsi értelmiségi rezidense és propagandistája lett. Földrajzi munkássága csak kis részben volt folytatása a korábbi

kutatói tevékenységének. 1945-ben erőteljesen újraírta a DTI korábbi rövid történetét (SZABÓ P. 1945). Kidolgozta az új, nagy komplex intézet tervét. 1948–1949 között a Pécsi Pedagógiai Főiskola igazgatója is lett, meghatározó szerepe volt az intézmény megalapításában. 1948–1950 között a földrajzi tanszék vezetője is volt ezzel párhuzamosan. (A DTI-ben folyó földrajzi és a főiskolai, majd egyetemi földrajztudomány időnként jelentős átfedést mutatott.) A kandidátusi fokozatot 1952-ben kapta meg. Jelentős szerepe volt a sztálini természetátalakítás népszerűsítésében, a megyei és pécsi természetátalakítási folyamatok tervezésében. 1957-től az 1965-ben bekövetkezett haláláig a természetföldrajzi kutatás és karsztmorfológia vált fő szaktudományi tevékenységévé. 1964-től országgyűlési képviselő lett, ekkor már országos szintű tudományos társaságok vezető személyisége, hosszabb ideje elismert tudományos, közéleti szereplő volt. Egészében véve a munkásságát jelentős részben befolyásolták a politikai és tudománypolitikai változások és éles fordulatok (HAJDÚ Z. 2002).

Még Szabó Pál Zoltán életében jelent meg a történész Rúzsás Lajos tanulmánya a DTI húsz évét és kutatásait összefoglalva (RÚZSÁS L. 1964). Új árnyalatokat hozott a történeti folyamat értékelésébe, tudatosan vállalta fel a „regionális kutatás” hangsúlyozását a DTI életében. Rúzsás érzékeltette, hogy a DTI részese a nemzetközi tudományos világban végbemenő változásoknak.

Szabó Pál Zoltán igazgatása alatt kapcsolódott be a DTI munkájába (1952–1973) a jogi végzettséggel rendelkező Kolta János (1907–1983), aki elsődlegesen demográfiai, gazdasági körzetesítési, településhálózati kutatásokat folytatott. A kandidátusi fokozatot 1968-ban szerezte meg Pécs és Baranya megye demográfiai sajátosságainak elemzésével. Lovász György (1931–2016) Budapesten végezte az egyetemet, 1953-ban kapott történelem-földrajz szakos középiskolai tanári diplomát. 1957-ben került a DTI-be, s 1978-ig meghatározó egyénisége volt a természeti földrajzi, elsősorban a hidrogeográfiai kutatásoknak. A környezetföldrajzi kutatások egyik úttörője volt. 1966-ban a földrajztudomány kandidátusa, 1977-ben az MTA doktora lett. Lovász Györggyel egy időben kezdte meg főállású kutatómunkáját a DTI-ben (1957–1978) Simor Ferenc (1901–1978) meteorológus, aki Pécs és a Dél-Dunántúl meteorológiai és éghajlattani folyamatainak kutatásában ért el országosan elismert eredményeket. 1957-ben védte meg kandidátusi értekezését.

A történész igazgató a folyamatosság és a részleges koncepcióváltás képviselője

Babics András Szabó Pál Zoltán hívására 1944-ben tért vissza Kolozsvárról Pécsre, s csatlakozott a DTI-hez, s lett annak igazgatója (1965–1972). Történészként Pécs, Baranya és a Dél-Dunántúl ipar- és gazdaságtörténeti folyamatait, különösen a bányászat kérdéskörét kutatta, de a DTI számára egyre egyértelműbben fogalmazta meg a „komplex táj kutatások és regionális kutatások” jelentőségét. Egyszerre bővítette a DTI kutatóinak történész és geográfus gárdáját. Ennek a belső tudománypolitikának az eredményeként került a DTI-be Fodor István (1966–2012), Erdősi Ferenc (1967–2011) és Lehmann Antal (1968–1977).

Fodor István folytatta Szabó Pál Zoltán karszt- és barlang-kutatásait munkássága első évtizedében. Nemzetközileg értékelt eredményeket ért el a barlangok mikroklimájának kutatásában. 1976-ban lett a földrajztudomány kandidátusa. A DTI Bihari Ottó pozíciójából bekapcsolódott a KGST komplex környezetvédelmi kutatásaiba, a magyarországi közgazdasági, jogi és pedagógiai kutatási témák koordinátoraként. A munka tényleges szervezője és irányítója Fodor István lett. Ekkortól a környezetvédelem vált kutatási fő profiljává. 2002-ben lett az MTA doktora.

Erdősi Ferenc Pécsen született, nőtt fel, s tudományos munkásságának egészét a városban folytatta. Földrajz-geológia szakon végezte az egyetemet Szegeden, jelentős részben Prinz Gyula tanítványaként. Egyértelművé vált számára, hogy Pécs, Baranya, a Dél-Dunántúl komplex kutatása saját történeti tudást igényel, ezért az ELTE-n történelemből is diplomát szerzett. Erdősi Ferenc így vált a DTI geográfusai között a legsokoldalúbb kutatási „tematikával” rendelkező szereplővé. Egyszerre volt otthon a geológiában, a természet- és a társadalomföldrajz több ágában. Ha MTMT publikációs anyagát áttekintjük, akkor a tematikai sokszínűség visszaigazolódik. 1977-ban a földrajztudomány kandidátusa, 1989-ban az MTA doktora lett. 2011-es nyugdíjba vonulása után szinte egy újabb, önálló életművet alkotott.

Lehmann Antal a Tanárképző Főiskoláról került át a DTI-be 1968-ban, majd 1977-ben visszatért a Főiskolára. A biológia–földrajz végzettségű kutató mezo- és mikroszintű növényföldrajzi, környezeti kutatásaival emelkedett ki. A Zselic átfogó kutatójaként lényegében megalapozta a kistáj későbbi megismerésének lehetőségeit. Az Erdősi Ferencsel közösen írt Mohács földrajza monográfiájuk a későbbiekben a megújuló városföldrajzi kutatások egyik alapvető kiinduló elemévé vált.

Fordulat a DTI működési feltételeiben és szakmai profiljában, 1973–1983

1973. június 1-től – országos szintű tudománypolitikai és MTA döntés eredményeként – Bihari Ottó (1921–1983) jogász akadémikus került a DTI élére. Az új igazgató egyértelművé tette, hogy új típusú tudományos intézetet kíván teremteni és vezetni. Az új intézet infrastrukturális, pénzügyi feltételeit Aczél György segítségével és támogatásával teremtette meg, a személyi állomány szakmai összetételéről maga döntött. Az új, interdiszciplináris, területfejlesztési intézeti kutatási profilhoz elsősorban frissen végzett közgazdászokat (az idősebb Sas Béla mellett Horváth Gyula, Hrubai László, Piros György, Rechnitzer János) vett fel, a közgazdászok váltak a DTI legmeghatározóbb szakmai csoportjává, de talált helyet és lehetőségeket újonnan belépő történészek, szociológusok, jogászok, néprajzosok és földrajzosok számára is.

Hajdú Zoltán 1977-ben MTA Központi Hivatala ösztöndíjasaként került a DTI-be, majd 1978-tól állományba. Bihari Ottó igazgató az újonnan belépőkkel személyesen beszélte meg kutatási elképzeléseiket. Hajdú Zoltán esetében elfogadta, hogy közigazgatás-földrajzzal kíván foglalkozni. Hajdú Zoltán 1986-ban a földrajztudomány kandidátusa, 2002-ben az MTA doktora lett. A közigazgatásföldrajzi kutatások után történeti és államföldrajzzal foglalkozott.

Betagozódás a hálózati keretek közé, 1984-től RKK, KRTK

Bihari Ottó váratlan, korai halála (1983) után a DTI egyfajta vákuumba került. Ismét csak az országos szintű folyamatok határozták meg sorsának alakulását. Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetében kialakult személyi ellentétek miatt a tudománypolitika és az MTA vezetése úgy döntött, hogy Enyedi György (1930–2012) lesz a DTI-ből és az FKI egyes részeiből életre hívott Regionális Kutatások Központja főigazgatója, Tóth József (1940–2013) pedig a főigazgató helyettese. Az új központ székhelye Pécs maradt.

A rendszerváltás jelentős változásokat hozott az MTA intézeteiben dolgozó kutatók számára. A piaci viszonyok érvényesülése eltérően érintette a hálózat egyes elemeit. Enyedi György főigazgatónak jelentős érdemei voltak abban, hogy a társadalmi, gazdasági, politikai rendszerváltás a hálózaton belül nem okozott belső szakadásokat, jelentős konfliktusokat.

Illés Iván (1942–2017) főigazgatósága alatt (1991–1997) a finanszírozási feltételek időnként válságossá váltak, de a főigazgató jelentős tervhivatali tapasztalataival nagyrészt kezelni tudta a megjelenő hiányokat.

Az európai uniós csatlakozásra való felkészülés, majd a csatlakozás (2004) Horváth Gyula főigazgatósága alatt (1997–2011) játszódott le, s teljesen új lehetőséget teremtett a nemzetközi tudományos folyamatokba való bekapcsolódásra. Az RKK és kutatói alkalmazkodtak ismét az új kihívásokhoz, s egyben lehetőségekhez.

A hálózatos működés egyszerre járt előnyökkel és problémákkal. A nagy előny az „országos kutatási lefedettség” lett, hátrány az egymástól való távolság, a horizontális együttműködés nehézsége (HORVÁTH GY. 2000). Az egyéni kutatási profilok építésének a lehetőségei megmaradtak, de a folyamatos anyagi nehézségek a pályázati piacra kényszerítették a hálózat intézményi és egyéni szereplőit. A kutatók publikációs tevékenysége az alapítástól számított 20 évben vaskos bibliográfiai kötetet töltött meg (SZIRÁKI Zs. szerk. 2004).

2011 újabb átszervezést hozott az RKK, így a DTI életében is létrejött a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Az új Központ székhelye Budapestre került, a DTI „lefokozódott” osztállyá. Az átszervezési hullámok természetes hatásait (bizonytalanságok) leszámítva a kutatók folytatták tevékenységüket, melyekről az éves bibliográfiai összeállítások (www.rkk.hu/hu/publikaciok/a_kutatok_szairodalmi_munkassaga.html) számoltak be.

A pécsi földrajzi felsőoktatás a második világháborútól a rendszerváltozásig

A „Pedfő” születése

Az Erzsébet Tudományegyetem romjain létrejövő két intézmény jogi, illetve orvosi stúdiumokat kívánt, a geográfiának egyiken sem nyílt tér. Fennmaradt a jegyzőkönyv a Pécsi Állami Pedagógiai Főiskola (pécsi népies nevén a Pedfő) alakuló értekezletéről, 1948 október 10-ről, ahol dr. Szabó Pál Zoltán megbízott főigazgató bejelentette, hogy a Magyar Dolgozók Pártja létrehozta az intézményt, hogy „a népet magasabb műveltségi szintre emeljék fel”. Valójában a cél, az új idők, mondjuk így, sajátos műveltségi követelményeihez igazodó pedagógus réteg képzése volt, olyan szakembereké, akik a szocialista eszmerendszer követelményeinek megfelelték. Az első tanév felvételi vizsgáin 125 fő felelt meg.

Szabó Pál Zoltánt a Dunántúli Tudományos Intézetigazgatójaként kérték fel a Pedagógiai Főiskola megszervezésére, amelyet mindössze két évig vezet.

A földrajz a Pécsi Tanárképző Főiskolán

A főiskolát bizonyos fokú állandóság jellemezte ezekben az évtizedekben, miután megfelelő elhelyezést nyert a ma is használt, Ifjúság út 6 szám alatt lévő épületkomplexumban. Noha 1957-ig három évente került új vezető a főiskola élére, utána Márk Bertalan 15, majd Kálmánchey Zoltán 10 évig töltötték be a főigazgatói tisztet. Előbbi a Műszaki, utóbbi a Testnevelési Tanszékét képviselte, és bizony, Szabó Pál Zoltán után az 1994-ben hivatalba lépő Tóth József a második, Trócsányi András pedig a harmadik geográfus volt a TTK és jogelődjei élén. A Földrajz Tanszék élén is nagyon kevés vezető fordult meg. Szabó Pál Zoltán két év után köszönt le, 1950-től 23 éven keresztül Bona

Imre (1911–1997) (3. kép), 1974 és 1981 között Gertig Béla (1919–1996), 1982-től 1989-ig Vuics Tibor ült a tanszékvezetői székben.

Bona Imre Ráckeven született, és 1938-ban még a szegedi éveit töltő Ferenc József Tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori oklevelet, majd középiskolában tanított, illetve igazgatói feladatokat látott el. 1950-ben, tehát lényegében alapító tagként került Pécsre, a Pedagógiai, majd Tanárképző Főiskolára, azzal a mandátummal, hogy vezető szerepet játsszon a földrajzi tanárképzés megújításában.

Bona Imre Szabó Pál Zoltán távozásával vette át a tanszék vezetését, és egészen 1973-ig, tehát közel negyed évszázadig állt az élén. Bizonyos szempontból a legnagyobb hatású tanszékvezető volt, hiszen tankönyvíróként kiemelt hatása volt a hazai földrajzi köz- és felsőoktatásra. Utóbbi kapcsán leginkább kétkötetes Magyarország természeti földrajza c. munkája tekinthető emlékezetesnek (VUICS T. 1997). A korabeli viszonyok között a tudományos kutatások kevésbé tartoztak hozzá a tanszék profiljához. Bona Imre ugyanakkor aktívan támogatta a hallgatók TDK-tevékenységét, és szakkollégiumot is szervezett, bekapcsolódott a Magyar Földrajzi Társaság életébe is. Docensként vezette a tanszéket, 1974-ben nevezték ki főiskolai tanárrá, majd 1977-ben nyugdíjazták. 1997-ben hunyt el.

3. kép BONA IMRE (1911–1997)
Picture 3 IMRE BONA (1911–1997)
Forrás/Source: Dunántúli Napló

A tanszékvezetői poszton őt váltó Gertig Béla csak néhány évvel volt fiatalabb Bonánál, hiszen 1919-ben született, így generációváltásról aligha beszélhetünk. A bodai születésű, baranyai sváb származású Gertig szintén Szegeden szerezte első oklevelét, biológia-földrajz szakon a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán. Kőszegi gimnáziumi állásából érkezett 1950-ben adjunktusként Pécsre, és bizonyos értelemben folytatta az elődje által kijelölt utat. 1960-tól docens, 1968-tól főiskolai tanár. A Tanárképző Kar mellett óraadóként működött a JPTE akkoriban frissen alakult Közgazdaságtudományi Karán is.

Gertig Béla folytatta a hagyományokat abban a tekintetben is, hogy jelentős jegyzet-írói tevékenységet fejtett ki. Tudományos tevékenysége valamivel jobban körülírható fókusszal rendelkezett, és hazánkban az elsők között volt, aki geográfusként vizsgált turisztikai kérdéseket – ezzel tulajdonképpen megalapozva a pécsi műhely egyik jelentős karakterisztikáját. 1983-as kandidátusi értekezését is a Balatoni üdülőkörzet gazdaság-földrajzi vizsgálatából írta. Aktív részese volt alkalmazott földrajzi, tervezési munkák-

nak is a Balaton vonatkozásában – bizonyos szempontból ezzel is lerakta az alapokat. Hatvannál több tanulmányt írt, és hét országban adott elő tudományos konferenciákon, így tudományos horizontjának szélessége már inkább egyetemeket, mintsem a tanárképző főiskolák nagyon is praktikus világát idézte. Mint ahogyan azt a források kiemelik, aktív és tevékeny tagja volt a TIT-nek és a Földrajzi Társaságnak is. 1983-ban vonult nyugdíjba, 1996-ban hunyt el.

A tanszék, a földrajzi műhely ugyanakkor csak lassan gyarapodott ebben az időben. Kialakultak a klasszikus szakpárok: földrajz-testnevelés, földrajz-biológia, földrajz-rajz és földrajz-matematika. A főiskolai képzés, kötött tantervével kevésbé hasonlított egy mai egyetemi képzésre, annak ellenére, hogy 1982 után a Tanárképző főiskolát karként integrálják a Janus Pannonius Tudományegyetem szervezeti rendszerébe (az ÁJK és a KTK mellett). Karnak finoman szólva sem volt kicsi, hiszen 23 tanszéket és mintegy 270 oktatót számlált 1984-ben (SULYOK E. – GERGELY J. 1984). Ebben a Földrajz Tanszék inkább a kisebb, semmint a nagyobb műhelyek közé tartozott. Az 1983/84-es tanévben, még a későbbi expanzió előtt, összesen hét oktatót számlált.

Csanálosi Sándor neve leginkább egy Pécs városszerkezetét bemutató írása nyomán maradt fenn, amelyet mind a mai napig hivatkoznak (CSANÁLOSI S. 1982), lévén unikális forrás a maga módján. Az 1943-ban született Sikó Ágnes a szak módszertan oktatójaként volt ismert (erről jegyzetet is kiadott), de más típusú vizsgálatokból is kivette a részét, például a már említett Balaton-kutatásból. Egyetemi doktori értekezését Baranya zöld-ségtermesztéséből írta, majd a József Attila Tudományegyetemen védte meg.

Ennek a generációnak a legismertebb képviselője Lehmann Antal volt. A mecsek-szabolcsi születésű, egykor a jezsuitáknál nevelkedő, tekervényes pályát bejárta későbbi docenst Bona Imre hívta tanársegédnek a tanszékre. Pécsen biológia-földrajz szakon végzett, később 1969-ben a JATE-n doktorált a Zselic természeti földrajza c. munkájával, amelynek anyagát nagyrészt almamelléki tanárként működve gyűjtötte össze. Az erdők iránti rajongását egész életében megőrző Lehmann Antal sokféle tantárgy oktatója volt, de leginkább mégis a természeti földrajzban, biogeográfiában érezte magát otthon. 1998-ban, már jóval túl pályafutása delén még az új típusú, PhD-fokozatot is megszerezte. Szabó Pál Zoltán után egy újabb olyan oktatója volt a pécsi földrajzi tanszéknek, aki kettős kötődésű, hiszen a főiskola, majd egyetem mellett több éven keresztül dolgozott kutatóintézetben is. A későbbiekben hasonló pályáiv jellemzi majd Lovász György, Fodor István, vagy akár Hajdú Zoltán tevékenységét is.

Lehmann Antal kiterjedt tudományos tevékenységet folytatott (kiemelhető a zselici kutatásai mellett pl. a Mohács földrajza c. monográfia társszerzősége Erdősi Ferencsel), mégis talán a jelentősebb szerepet szemléletformáló oktatóként, illetve a régió természetvédelmének új alapokra helyezőjeként töltött be. 1991-ben felkérték az akkor alakuló Dél-Dunántúli Természetvédelmi Igazgatóság vezetésére, és igen aktív és tevékeny szerepet játszott a Duna-Dráva Nemzeti Park megszervezésében. (ZÁVOCZKY Sz. 2020). 1996-ban vonult nyugdíjba, utána már csak óraadóként dolgozott 2001-ig. Munkáját számos kitüntetéssel ismerik el, köztük a Földrajzi Intézet Prinz Gyula díjával.

Az 1984-es állománylista Majdánné Mohos Mária, Pozsár Vilmos és Aubert Antal nevét jegyezte fel. Mohos Mária szűkebb pátriája a Balaton-felvidék, alma matere pedig Debrecen, ahol a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett földrajz-történelem szakos oklevelet. 1979-ben Pécsre költözve elsősorban gazdaságföldrajzi és történeti földrajzi témákban oktatott és publikált is. Aktívan foglalkozott a határon túli magyarság földrajzának kérdéseivel, különösen közel állt szívéhez a szlovén-magyar határvidék, amelyről PhD-értekezését is írta 2005-ben. A 2010-es évek végéig aktív tagja volt az intézet életének.

Az 1949-es születésű Pozsár Vilmos pályája sok szempontból hasonlóan alakult: legalábbis ő is volt debreceni diákként került Pécsre. A vajdasági gyökerű oktató évtizedekig állandó színfoltja volt a pécsi tanszéknek. Félelmetes memóriáját sokan irigyelték és tisztelték, aszketikus alkatával a terepgyakorlatok elmaradhatatlan szereplője volt évtizedeken keresztül. Sajátos „birodalmában”, egyedi nyelvezettel, karakteres módszertannal tartott órái emlékezetesek mindazok számára, akik részt vettek benne. Ásvány- és köztantan tanított, gyűjtőként is jeleskedett, emellett az Európán kívüli kontinensek természeti földrajzát oktatta. Több alkalommal is megválasztották az év TTK-s oktatójának. A 2010-es évek elején történő nyugdíjba vonulása után kétségkívül fakóbb lett az intézet oktatóinak palettája.

Aubert Antal 1978-tól négy hosszú évtizeden át szolgálta a pécsi földrajz ügyét. 1994-ben megvédte kandidátusi értekezését, 2000-ben habilitált, sokáig állhatott tanszékek, majd 2011 és 2016 között az egész intézet élén. 2020-ban vonult nyugdíjba és napjainkban a PTE TTK emeritus professora.

Ezt a tanszéket az 1980-as évek első felében Vuics Tibor vezette, aki személyében összeköti az 1970-es évek kis létszámú tanszékét a kezdődő expanzióval és a már az 1990-es évek felduzzadt létszámú intézetével. Baján született 1939-ben, és biológia-földrajz szakos diplomát szerzett a JATE-n. 1969-ben került Pécsre, 1982-ben a földrajztudomány kandidátusa lett, és tanszékvezetővé nevezték ki. Fellépése és működése kétségkívül együtt járt a tudományos munka intenzívebbé válásával. Vuics Tibor jelentős számban publikált tanulmányokat a Földrajzi Értesítőben és a Földrajzi Közleményekben, illetve számos kisebb-nagyobb tanulmánygyűjteményben. Gazdaságföldrajzzal, azon belül is elsősorban a mezőgazdaság földrajzával foglalkozott (e tárgyban egyetemi jegyzetet, majd az 1990-es években monográfiát is publikált), de ismeretesei írásai a kutatás- sőt szakmódszertan területéről is. Az 1990-es közepén nyugdíjazták, ekkor már tanszékvezetőként dolgozott az intézet keretei között.

Az egyetemmé válás útján

Az 1980-as évek közepétől megindul expanzió egyrészt egy új generáció megjelenésével, másrészt kívülről érkező (fő)szereplők megjelenésével jellemezhető. Korábbi pécsi diákként került a tanszék állományába 1986-ban Nagyvárad László (földrajz-rajz szak), 1989-ben Gyuricza László (földrajz-testnevelés). Előbbi jelen sorok írásakor az intézet legrégebb óta állományban lévő kollégája, a folyamatosság megtestesítője. Mindketten karakteres, meghatározó egyéniségeivé váltak az intézetnek, kandidátusi, illetve PhD-fokozatot szereztek, és elsősorban oktatóként jeleskedtek, sőt jeleskednek. Nagyvárad László a természeti földrajz több ága mellett a csillagászat, Gyuricza László a regionális természeti földrajz mellett a turizmus területén alkotott maradandót, és mindketten kiemelkednek a tudománynépszerűsítés, ismeretterjesztés területén is. Velük megerősödött az a tendencia, hogy a pécsi műhely is stabilan képes a szervezetének megújításakor a saját maga által kitermelt utánpótlásra építeni.

Az expanzióhoz azonban külső erőforrások is kellettek. A pécsi MTA RKK kutató-intézete, ahogy bemutattuk, a kezdetek óta kapcsolódott a főiskolai tanszékhez. Amikor a JPTE-n megindultak az ambiciózus törekvések a kar egyetemi szintre történő emelésére, akkor az RKK-ban kutatói munkakörökben dolgozó kollégák befogadása nem csak a tudományos teljesítményt emelte, hanem az oktatásba is új szempontokat hozott be. Ilyen kolléga volt Fodor István, aki az 1960-as években oktatott már a tanszéken, de az 1980-as évektől kezdve a kutatóintézeti tevékenysége mellett vállalt másodállást is a JPTE-n. Karszt- és barlangkutatással, klimatológiával foglalkozott elsősorban, pályá-

futása megkoronázásaként 2002-ben az MTA doktora címet is elnyerte. A 2022-ben elhunyt Erdősi Ferenc professzor szintén az RKK-ban töltötte pályafutásának legnagyobb részét, a közlekedésföldrajz oktatójaként – és egészen elképesztően termékeny szerzőként – vállalt másodállást az Ifjúság úton. Lovász György életútja némileg eltérően alakult, hiszen a zalai indulás után a hetvenes évek végéig Pécsen a DTI-ben működött, majd közel egy évtizeden át Budapesten a Földrajztudományi Kutatóintézet munkatársa volt. Onnan 1989-ben az MTA doktoraként már kifejezetten azzal a feladattal tért vissza Pécsre, hogy megszervezze az egyetemi szintű földrajzi képzést. 2016-ban bekövetkezett haláláig aktív és megbecsült tagja maradt az intézetnek.

Az átszervezés legfontosabb motorja ugyanakkor egyértelműen Tóth József volt, aki 1984-ben cserélte Békés tengersík vidékét a Mecsek lankáira – mint kiderült, véglegesen. Az RKK második embereként már ettől az évtől meghívott előadóként, később másodállású oktatóként bekapcsolódott a tanszék munkájába. Tóth József 1989-től vállalt komolyabb szerepet (DÖVÉNYI Z. 2023b; BÖGRE Zs.–KOVÁCS T. 2013; TRÓCSÁNYI A. 2020). Az új szervezeti rendszerben (AUBERT A. 2020) létrejött a Földrajztudományi Intézet, és annak alárendelve, egy Természetföldrajzi, valamint egy Gazdaságföldrajzi Tanszék. Az intézet élén Tóth József, a két tanszék élén pedig Lovász György és Vuics Tibor álltak: ez a rendszer 1992-ig állt fenn, ekkor két új tanszék jött létre a megmaradt Természetföldrajzi Tanszék mellett (Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék). Ezzel az új szervezettel lépett át a pécsi földrajzi műhely az 1990-es évekbe, és a rendszerváltozás után kibontakozó hazai felsőoktatási expanzió hullámain lovagolva nem csak létszámában, hanem tevékenységeiben is gyarapodott, és vált a földrajz egyik legszínesebb magyarországi bázisává.

A pécsi egyetemi földrajzoktatás a rendszerváltás után

Az 1989-es rendszerváltozás a pécsi geográfia életében nem csak a politikai, intézményi keretek megváltozását, de egyben léptékváltást is jelentett. Ebben az évben indult meg ugyanis az egyetemi földrajz képzés, mégpedig a földrajz-idegen nyelv szakon. Ez természetesen magával hozta az oktatói állomány jelentős mértékű mennyiségi és minőségi fejlődését is. Ennek a rövid idő alatt bekövetkezett intenzív fejlődésnek a bázisa részben a pécsi Dunántúli Intézet geográfus kutatói voltak, részben pedig olyan oktatók, akik Szegedről, vagy Budapestről kerültek a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem geográfus műhelyébe. A korábbi főiskolai tanszéki keret hamarosan tarthatatlanná vált. A specializálódás, a markáns tudományos és oktatási arculat kialakítása megkövetelte, hogy egy tagoltabb, többféle szakmai törekvés foglalkoztatásaként működő szervezeti rendszer alakuljon ki.

Bár a változás szervesen, többszereplősen zajlott, de kulcsszerepe volt benne a korábban Szegeden tanító, illetve Békéscsabán kutatócsoportot szervező Tóth Józsefnek. Főként az ő szakmai koncepciója és elképzelései határozták meg – egészen 2010-es nyugdíjba vonulásáig – az intézmény életét, így beszélhetünk a pécsi geográfia Tóth-korszakáról. A szervezeti keretek átalakításán, a tanszéki, majd intézeti rendszer kialakításán már erőteljesen rajta hagyta keze a nyomát.

Tóth József (4. kép) 1964-ben Szegeden szerezte meg földrajz-biológia szakon a diplomáját. Alföld-kutatónak indult, városhálózati vizsgálatokkal (urbanizáció, vonzáskörzet-kutatás) alapozta meg tudományos karrierjét. Pécsi évei alatt a régióelmélet, a magyar regionalizmus és közigazgatási reform kérdésköre foglalkoztatta. Kifejezetten maradandót Pécsen tudomány- és felsőoktatás-szervezőként alkotott. A kortársak részéről „grafomán

geográfusként” emlegetett Tóth a Magyar Tudományos Művek Tárában 656 tételt jegyez, melyek közül a szerzőként és szerkesztőként jegyzett könyvek száma 85. Az egyetemi integrációt lebonyolító rektorként, intézetalapítóként, doktoriskola-alapítóként tette személyét az intézményi emlékezetben megkerülhetetlenné (PAP N. 2024).

4. kép Tóth József (1940–2013)
Picture 4 József Tóth (1940–2013)
Forrás/Source: Mánfai György

A kis pécsi főiskolai Földrajz Tanszékből – Tóth József koncepciója, azaz geográfia-felfogása alapján – az új oktatók/kutatók beáramlását követően előbb kettő, majd 1992-ben három tanszék jött létre. A Tóth József által személyesen is (2004-ig) vezetett Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék erős népesség- és településföldrajzi profillal, de a terület- és településfejlesztési szakmai profilt is felvállalva, sőt eleinte a történeti és politikai földrajz foglalkataként is működött. A tanszéken folyó kutatás célterülete nem csak a Dél-Dunántúl volt, bár ez volt az elsődleges felvállalt feladata.

Az Általános Természetföldrajzi Tanszéket a hidrogeográfia jeles magyar képviselője, Lovász György (1997-ig) vezetése alatt hozták létre. A Budapestről Pécsre költöző és az egyetemen munkát vállaló Lóczy Dénes geomorfológus került később az ő vezetői helyére. A tanszéknek a profilja – beleértve a tudományos utánpótlás nevelését is – erősen koncentrált a dél-dunántúli folyóvizekre, vizenyős helyekre, elsősorban a Drávára, a Kaposra, a Dunára és ezek környezeti jellemzőire. Lóczy Pécsre érkezésével a tájökölógiai kutatás és oktatás is nagyobb lendületet vett.

A Regionális Földrajzi Tanszéknek a vezetője 1992 és 1998-között Vuics Tibor lett, aki regionális földrajzot, illetve agrár-földrajzot oktatott. A regionális földrajzi tanszék innovatív szakmai profilja azonban nem az agráriumhoz, hanem a turizmusföldrajzhoz kötődött, aminek a Gertig Béla-féle hagyomány ugyan alapot adott, de Aubert Antal nevéhez köthető a tényleges felvirágzása.

A geográfia az 1990-es években történt jelentős felvirágzásával, valamint az egyetemi minőséget megcélzó léptékváltásával a Természettudományi Kar egyik húzó ágazata lett. Ez kifejeződött abban is, hogy Tóth József 1994 és 1997 között a kar dékánja, majd az egyetem rektora is lett. Levezényelhette azt az egyetemi fűziót, amelynek nyomán a Pécsi Orvostudományi Egyetem, a Pollack Mihály Műszaki Főiskola és a Janus Pannonius

Tudományegyetem egyesülésével létrejött a Pécsi Tudományegyetem, mint a Dunántúl regionális egyeteme (PAP N. 2024).

A jobb belső koordináció, továbbá a tudományos kapacitások növelése, a szakmai kollaboráció szükségletei oda vezettek, hogy a még a 19. században gyökerező tanszéki struktúrát – egy professzor és néhány munkatársa alkotta kis műhelyt – felváltsa az intézeti struktúra. A váltás általános jelleggel következett be és a Természettudományi Kar minden egységét érintette. Így jött létre 1998. szeptember 1-én a Földrajzi Intézet, melynek később – változatlan tartalommal – Földrajzi- és Földtudományi Intézet lett a neve (5. kép).

Az Intézet – melynek megalakulása egybe esett Tóth József első rektori ciklusával – a korábbi háromhoz képest több (8), de kisebb és nem önálló tanszékből állt. A tanszékeket részben az intézet professzorai, részben pedig docensek vezették.

Az új tanszéki struktúra egyben stratégia is volt. Írott, megvitatott és elfogadott stratégia nem készült. Jól kifejezte az intézeti kapacitásokat, a Tóth-féle szakmai és vezetési koncepciót, továbbá a kor nemzetközi színvonalán korszerűnek is volt mondható. Az alapstruktúra tulajdonképpen stabilnak bizonyult. A profilok többnyire jól kifejlődtek, és a tanítványok általában biztosítani is tudták a kontinuitást a tanszéki közösségekben. Ugyanakkor ez nem minden esetben következett be, és idővel bekövetkeztek változások. Több tanszék megszűnt, illetve beolvadt más egységekbe.

A személyiségeknek igen fontos szerepe volt és maradt is az intézet életében. Tóth József jóindulatú paternalista vezetési karaktere hosszú időre rányomta a bélyegét az intézet életére (PAP N. 2024). Szakmai szempontjai, preferenciái, általános megoldási javaslatai az intézet íratlan stratégiájának ma is az alapjait képezik. A geográfia „pécsi-ségei” részben az ő vezetési időszakában alakultak ki. Vagy ő kezdeményezte őket, vagy ráébredve a kezdeményezés nagyszerűségére, támogatta ezeket. A kisváros-kutatás, a történeti és politikai földrajz erőteljes fejlesztése, a turizmusföldrajz, a Balkán-kutatás, az India-kutatás ma nem lennének, ha ő nem áll ezen törekvések mögé, és nem biztosít hozzá erőforrásokat.

5. kép A PTE Ifjúság uti campusa, a geográfia oktatásának egyetemi otthona 1948 óta
Picture 5 PTE Ifjúság street campus, the home of geography university education since 1948

Forrás/Source: PTE TTK

A Tóth-korszak után a működés a *de facto* egyszemélyi vezetés felől egyre inkább a konszenzusos döntéshozatal felé mozdult el, ami miatt a vezetők egyre inkább a közös akarat végrehajtói lettek egy, a Karba és az egyetembe egyre jobban beágyazott szervezet élén. Ez azt is jelentette, hogy történt néhány korrekció a Tóth-féle íratlan stratégiához képest. A földtudományos szakmai terület (földtan, meteorológia) megerősödött és a talán legjelentősebb változás az 1998-as alapítást követően az lett, hogy a térinformatika önálló tanszéket kapott, és a GIS beépült az oktatás és kutatás mindennapjaiba. Ma már sokkal inkább ez tekinthető húzóágazatnak, mint az egykor legnagyobb szakmai területként jellemezhető terület- és településfejlesztés.

Tóth Józsefet igazgatóként és doktoriskola vezetőként előbb Dövényi Zoltán, majd Aubert Antal követte. A következő igazgató Geresdi István meteorológus lett, aki a Természettudományi Kar dékánjaként is működött ebben az időszakban, ami az intézetnek hasonló súlyt adott, mint Tóth dékánsága 1994 és 1997 között. Ebben az időszakban változott Földrajzi és Földtudományi Intézetre a név, ami kifejezett némi hangsúlyeltolódást is. Ugyanakkor ez volt az az időszak, amikor az oktatói, kutatói és adminisztratív létszám elérte a csúcspontját, ami 54 fő volt. A 2012-es évben tetőzött az Intézetbe járó beiratkozott és aktív státuszú hallgatói létszám, ami akkor 360 körül alakult.

A százéves évforduló időszakában az igazgató Fábián Szabolcs Ákos geomorfológus. Az oktatói-kutatói létszám az utóbbi években visszaesett. A jelen akadémiai évben a létszám 33 fő oktató és 3 pályázaton foglalkoztatott kutató. Jelenleg földrajz BSc-n 59-en járnak magyar és 14-en angol nyelvű képzésre. A mesterképzésre 2 fő magyar és 4 nemzetközi hallgató jár, akik angolul tanulnak. Földtudományi BSc-re 29 fő jár magyar, 7 fő pedig angol nyelvű képzésre. Térinformatikai MSc-re 15-en járnak, ők mind magyarul tanulnak. A földrajzi tanárképzés rendszerébe, annak különféle formáiba 70 fő tartozik. A földtudományi doktori képzési rendszerbe (1-4. évfolyamban) a 2024/2025 akadémiai év második félévében az aktív státusú hallgatók száma 40 fő. Ez összesen 240 fő beiratkozott hallgató a jelen félévben. Mellettük passzívált hallgatók, továbbá predoktorok is szép számmal fordulnak elő.

Az Intézet oktatási portfóliójának változásai

Az intézet oktatási portfóliójában 1989 óta jelentős változások következtek be. A földrajz-szakupáros (földrajz-történelem, földrajz-biológia, földrajz-idegennyelv stb.) képzés volt a későbbi fejlesztések alapja. Az oktatásban eleinte nem volt más kínálat, csak a tanárképzés. Egy időre úgy tűnt, hogy a pedagógiai arculat idővel kivész a pécsi képzési kínálatból, amíg a 2020-as években, miután válságba jutottak a hagyományos diszciplináris képzések (geográfus MSc, fizikus MSc, kémikus MSc stb), újra fel nem fedezte az intézet, mint piaci lehetőséget. Jelenleg, a százéves évforduló időszakában már újból a leginkább megbecsült képzési formák közé tartozik, és nem csak nappali, de főként a levelező tagozaton is jelentős arányokat érnek el a tanárszakos hallgatók.

A diszciplináris ötéves geográfus képzés előkészítésének volt tekinthető, hogy az 1993/94-es tanévtől megjelentek az úgynevezett specializációk (környezethasználat, turizmus, terület- és településfejlesztés) a tanárképzésben résztvevő hallgatók számára. A geográfus képzés az 1998/99-es tanévtől indulhatott be, és jelentős felfutást élt meg. A képzési ágak közül a terület- és településfejlesztés, valamint a turizmus produkálta a legjelentősebb létszámokat. A természetföldrajzos képzési terület ezekhez képest szerényebb hallgatói érdeklődést vonzott. A kreditrendszer bevezetésére (2002/2003) és a bolognai reform hatására alapképzésre és mesterképzésre szétváló földrajz, illetve geográfus képzés nagymértékben átalakult, a hallgatói állomány szociokulturális jelle-

ge erősen megváltozott. A tömegesedés szakmai kompromisszumokat eredményezett az oktatásban, ami előbb az oktatási színvonal érzékelhető esésében, az pedig – a hallgatói karrierkilátások romlásán keresztül és nem függetlenül a kedvezőtlen piaci változásoktól – a 2010-es évek második felétől jelentős létszámcsökkenést hozott. A földrajz alapképzés és a geográfus mesterképzés válsága napjainkig nem oldódott meg, amit az is mutat, hogy példátlan módon a 2024/2025-ös tanévben először nem jelentkezett senki a magyar nyelvű geográfus mesterképzésre a Pécsi Tudományegyetemre.

Az intézeti válasz erre az volt, hogy a portfóliót diverzifikálta. Előbb a földtudományi alapképzés, majd a térinformatikai mesterképzés letelepítésével, indításával igyekezett a beszakadó hallgatói jelentkezéseket feljebb tornászni, egyelőre mérsékelt sikerrel. Újabb szakként az egyetem Bölcsészettudományi Karával közösen egy regionális típusú képzés, a Balkán tanulmányok mesterszak indítására is sor került.

Nem intézeti kezdeményezés, hanem az egyetem általános stratégiája lett a nemzetköziesedés. A Pécsi Tudományegyetemen a centenárium évében mintegy ötezer külföldi hallgató tanul, ami az összes létszámnak mintegy a negyede. Ez PTE szinten igen jelentős eredmény, ami komoly bevételt hoz az intézménynek, és növeli a hazai presztízsét is. Sajnos a PTE Földrajzi- és Földtudományi Intézetébe ebből a jelentős tömegből csak kis létszámok (jelenleg az intézetben 33 fő nemzetközi hallgató jár) jelentkeznek, de ugyanakkor – a magyar hallgatók számának nagyon drasztikus csökkenésével – szerepük nagyon fontossá vált. A külföldi hallgatók az intézet kultúráját érzékelhetően megváltoztatták. Jelenleg úgy tűnik, hogy a pécsi földrajz jövője nagymértékben rajtuk, az ő érdeklődésükön, fizetőképességükön múlik. Ugyanakkor a pécsi felsőoktatási bázis – mint regionális egyetemi szervezet – nem szakadhat el környezetétől, a Dunántúl oktatási szükségleteitől. Az elmúlt száz év talán legfontosabb tanulsága, hogy a regionális egyetemi szerepet újra és újra meg kell találni, ki kell találni.

A pécsi földrajzi doktoriskola

A tudományos minősítés rendszere az államszocialista időszakban még a Magyar Tudományos Akadémiához tartozott. A rendszerváltozást követően, az 1993. évi LXXX. törvényben adott felhatalmazás alapján, a felsőoktatási intézmények doktori iskolák alapítását kezdeményezték. Ezen a jogi alapon történt, hogy Tóth József és Lovász György professzorok 1994-ben két pályázatot adtak be a Magyar Akkreditációs Bizottság elé „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi problémái”, valamint „Környezetföldrajz” névvel kezdeményezték egy-egy doktori program létesítését. Végül – még a programok engedélyezése előtt – a két program a vezetők kezdeményezésére (a földrajz egységét hangsúlyozva) összevonásra került. A doktori képzés így a „A társadalmi-gazdasági aktivitás területi-környezeti problémái” név alatt indult meg Tóth vezetésével, akinek Lovász a helyettese lett, az eredeti pályázatban tervezett elképzelésből pedig két alprogram lett. Hat hallgatóval az 1994/95-ös tanévben indult el a képzés a gyakorlatban.

A PTE Földtudományok Doktoriskola úgy, ahogy napjainkban is létezik 2000 és 2002 között alakult ki. A doktoriskola vezetésében a népesség- és településföldrajzos Tóth Józsefet 2010-ben Dövényi Zoltán népességföldrajzos, majd 2018-ban Geresdi István meteorológus követte. A főbb képzési irányok részben a földtudományok klasszikus területei, mint a földtan, a meteorológia, a történeti és politikai földrajz, a természeti földrajz, a népesség- és településföldrajz, a regionális földrajz, de mellette pécsi specialitások is megjelennek, mint a geopolitika és geoökonómia, a kulturális és a turizmus földrajz is. A doktoriskola utolsó átszervezésére 2016-ban került sor, amikor három

programba szervezték át a működést. Ezek a geopolitika, a társadalomföldrajz és a természetföldrajz-földtan-meteorológia lettek. A centenárium évében a geopolitikai programot Pap Norbert, a társadalomföldrajzit Trócsányi András, míg a természeti földrajzos programot Kovács János vezeti.

A Földtudományok Doktoriskola a Pécsi Tudományegyetem 22 doktoriskolája közül a három legtöbb hallgatót felvett és legtöbb fokozatot kiadott, így kiemelkedő szerepű kutatóképző egységei között szerepel. Ezen sorok írásakor (2024 október) a hivatalos nyilvántartás szerint a kezdetektől 759 főt vett fel hallgatói közé, és 217 PhD-fokozatot adott ki (az adatokat a www.doktori.hu alapján, a 2024. október 6-i állapot szerint közöltük). A habilitációk száma is kiemelkedő, a kezdetektől ezen sorok írásáig 30 fő tett sikeres habilitációs vizsgát.

A doktoriskola egyik jellemzője, hogy már a működésének kezdetekor is a korban szokatlanul tágra nyitotta kapuit a más – nem földtudományos – végzettségű érdeklődők előtt, amiért sok kritikát is kapott. Idővel, ahogy az egyetemek mindinkább piaci szempontok alapján igyekeznek optimalizálni a hallgatói létszámukat, ez a gyakorlat egyre inkább normává vált más doktorképző iskolák körében is. Napjainkban a talán legfontosabb jellemzője a doktoriskolai működésnek, hogy a normativitás rendkívül erős. Ha már a szakmai kultúra részben kényszerűen színes is, a szigorú szabályrendszer az, ami egyben tartja az iskolát. A működés kiszámítható, ami talán az egyik oka lehet annak, hogy a hallgatók mind magasabb arányban képesek megszerezni a tudományos fokozatukat.

Összefoglalás

A pécsi egyetemi geográfia válságban született, válságról válságra fejlődött és alakult ki a ma létező állapota. Az első világháború után a város szerb megszállását követően egy „menekült” egyetem részeként született. A második világháború idején kis híján megszűnt, és a Dunántúli Tudományos Intézet keretei között élt túl, mint kutatóintézet. Az államszocialista időszak újrarendeződése idején a rendszer ideológiai megfontolásai nyomán született újjá, mint a főiskolai szintű pedagógiai képzés része. A Kádár-rendszer 1980-as évekbeli válságából nyertesként emelkedett ki, amikor a DTI erőforrásaira támaszkodva a főiskolaiból kialakult az újabb egyetemi képzési forma. Az előbb a Janus Pannonius Tudományegyetem, majd a Tóth József geográfus rektor idején (2000-ben) megszületett Pécsi Tudományegyetem keretei között felzárkózott a magyar tudományegyetemi földrajzi intézetekhez létszámban, profilban és több területen a tudományos minőségben is. Doktoriskolája a legnagyobbak között van nem csak a PTE-n, de az ország geográfus doktori műhelyei között is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K 146585 számú, „Magyarország és a Nyugat-Balkán” című projekt támogatásával készült el.

HAJDÚ ZOLTÁN

ELKH KRTKI, Regionális Kutatások Intézete, Pécs

hajdu.zoltan@krtk.hu

DÖVÉNYI ZOLTÁN
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
dovenyiz@gamma.ttk.pte.hu

AUBERT ANTAL
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
antal@aubert.hu

PAP NORBERT
PTE Földrajzi és Földtudományi Intézet, Pécs
pnorbert@gamma.ttk.pte.hu

IRODALOM

- AUBERT A. 2020: Tóth József a PTE Földrajzi Intézet megalapítója. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN G. – KÓKAI S. (szerk.): Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet Prof. Dr. Tóth József 80. születésnapja alkalmából. Nyíregyházi Egyetem, Szeged–Nyíregyháza. pp. 85–95.
- BÖGRE Zs. – KOVÁCS T. 2013: A geográfus Tóth József (1940–2013). *Tér és Társadalom* 27. 4. pp.
- CSANÁLOSI S. 1982: Pécs funkcionális településmorfológiai sajátosságainak fejlődése és jelenlegi képe. JPTE Tanárképző Kara, Pécs. 108 p.
- DÖVÉNYI Z. 2023a: Prinz Gyula Pécssett. *Per Aspera ad Astra* 9. 2. pp. 179–195.
- DÖVÉNYI Z. 2023b: Hullámvasúton. Tóth József és a magyar társadalomföldrajz. *Modern Geográfia* 18. 4. pp. 5–13. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.04.02>
- ERDŐS Z. 2024: Szabó Pál Zoltán tudományos munkásságának bibliográfiája (1925–2022). Pécs. Szerzői kiadás. 72 p.
- FODOR F. 2006: A magyar földrajztudomány története. MTA FKI, Budapest. 820 p.
- HAJDÚ Z. 2002: Szabó Pál Zoltán társadalomföldrajzi munkássága. In: LOVÁSZ Gy. (szerk.): Szabó Pál Zoltán 100 éve született. Emlékkonferencia a tudós tiszteletére. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. pp. 10–22.
- HORVÁTH Gy. 2000: Regionális Kutatások Központja. In: GLATZ F. (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia Kutatóintézetei. MTA, Budapest. pp. 1–16.
- PAP N. 2024: Kell nekünk régió? Gondolatok Tóth József pécsi geográfus örökségéről. *Modern Geográfia* 18. 4. pp. 69–83 <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.04.07>
- RÚZSÁS L. 1964: A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének húsz éve és a regionális kutatás. *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény* 54. *Series Historica* 27. Budapest. pp. 1–21.
- SULYOK E. – GERGELY J. (szerk.) 1984: *Annales Universitatis Quinqueecclesiensis – 1981/82–1983/84*. JPTE, Pécs. 132 p.
- SZABÓ P. 1940: A M. Kir. Erzsébet tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs. 290 p.
- SZABÓ P. Z. 1945: A Dunántúli Tudományos Intézet és az újjáépülő Dunántúl. *Dunántúli Tudományos Intézet Kiadványai* 7. Kultúra, Pécs. 13 p.
- SZEDERKÉNYI T. 1984: Prinz Gyula, a geológus – Földrajzi Közlemények 32. (108.) 1. pp. 14–16.
- SZIRÁKI Zs. (szerk.) 2004: A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja munkatársainak szakirodalmi tevékenysége 1984–2003. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. 455 p.
- TRÓCSÁNYI A. 2020: Tóth József a doktoriskola-alapító. In: SZÓNOKYNÉ ANCSIN G. – KÓKAI S. (szerk.): Tóth József professzor a földrajztudomány mestere. Emlékkötet Prof. Dr. Tóth József 80. születésnapja alkalmából. Nyíregyházi Egyetem, Szeged–Nyíregyháza. pp. 99–108.
- VUICS, T. 1997: Bona Imre emlékezete. Földrajzi Közlemények. 121. 3–4. 240 p.
- ZÁVOCZKY Sz. 2020: 10 éve hunyt el Dr. Lehmann Antal, a Duna-Dráva Nemzeti Park alapító igazgatója. https://www.ddnp.hu/igazgatosag/hirek/10_eve_hunyt_el_dr_lehmann_antal_a_duna-drava_nemzeti_park_alapito_igazgatoja